नं. ५३६३

मीमांसा निरुक्ति प्रकरणं तैलिंगयाम्.

× × × ×

पत्र सं. १२ — सं.

मीमांसा शास्त्रम्.

मीमांसानिरुक्तिप्रकरणम् तैलिंगदेश लिप्याम्

५३ ६३

मीमांसानिरुक्तिप्रकरण
१२

॥ అంగత్వనిరుక్తిః మీమాంసాప్రకరణం ॥

॥ ౧౫౩౧ శ్రావణ శు౧ స్థిరవాసరే సమారబ్ధం [illegible] ॥

శ్రీః॥ నమామి తులజాం శ్రీయుతులజాం యాంధిదేవతాం। సర్వాభీష్టఫలప్రాప్త్యై బ్రహ్మాదిభిరభిద్రుతాం॥ మురారిసంసేవనలబ్ధబుద్ధిః కుమారిలప్రోక్తమతాను
సారీ। మురారిరంగత్వనిరుక్తిమేతాం తనోతి పద్యైస్త్రిగతైరుపేతాం॥ తత్రాంగత్వం న తావజ్జాతిః। యత్వాన్నిధకాంక్షావాంత్। క్రియాంశత్వాదిజాత్యా సాంకర్యాత్ప్రసంగా
చ్చ। జాత్యాదిసాధారణాంగత్వస్య జాతిత్వాయోగాచ్చ। క్రియాఖ్యగుణజాత్యాదౌ ప్రమాపదవాచ్యజాతేరేవ బ్రహ్మపరిచ్ఛేదకత్వేనాయోగాంగత్వస్య సిద్ధాంతితత్వాని
ష్ఠత్వాచ్చ। అంగత్వస్య సనిరూపకత్వేన జాతిత్వాయోగాచ్చ। సకలాంగసాధారణ్యానుగతాకారప్రతీతేరభావాదేవ నామ అంగోపాధిరపి। అత ఏవ శేషః పరార్థత్వాదితి
పరార్థత్వమేవాంగత్వం జైమినిరాహ। న చ సూత్రే శేషత్వే పరప్రయోజనాంగత్వే సాధ్యే పరార్థత్వస్య పంచమ్యా హేతుత్వోక్తేః హేతోశ్చ సాధ్యభిన్నత్వాత్ కథమంగత్వ
(సాధ్య)
స్య పరార్థత్వరూపత్వమితి వాచ్యం। తత్ర శేషపదవాచ్యత్వస్య సాధ్యత్వాత్। అత ఏవ శేషపదవాచ్యత్వానుమానే ఇతరభేదసాధకానుమానే వా పక్షతావచ్ఛేదకమేతదేవ। అస్య
త్వేతే సాధ్యవదన్యావృత్తిత్వరూపసాధ్యసామానాధికరణ్యఘటితవ్యాప్తిజ్ఞానస్యైవానుమితిహేతుత్వేన పక్షతావచ్ఛేదకే హేతుత్వేऽపి సిద్ధసాధనాభావాత్। ప్రకృతాను
మితౌ వ్యతిరేకానుమితిత్వేన సాధ్యాభావవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిత్వరూపవ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానస్యైవ తత్ర హేతుత్వేన తదభావాచ్చ। వస్తుతోऽన్వయవ్యతి
సామానాధికరణ్యరూపవ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమితిహేతుత్వేऽపి పక్షతావచ్ఛేదకహేతుత్వేऽపి న సిద్ధసాధనం। పక్షతావచ్ఛేదకరూపహేతౌ సాధ్యసామానాధికరణ్యా
వగతావపి తుల్యవిత్తివేద్యతయా సాధ్యవత్పక్షతావచ్ఛేదకాధికరణవృత్తిత్వజ్ఞానేऽపి పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశేష్యకసాధ్యవత్తానిర్ణయాభావాత్। అత ఏవ

త్రాప్రయుక్తముపహోమానాం వ్యాప్తిరితి చేన్న। పురోడాశకపాలస్య తుషోపవాపాంగత్వేనాపత్తేః పురోడాశకపాలేన తుషానుపవపతీత్యత్ర విధావపి చే-
షు పురోడాశం శ్రపయతీత్యనేన పురోడాశప్రయుక్తత్వేనావగతస్యైవ కపాలస్య తుషోపవాపాంగత్వేన విధానాత్పురోడాశకపాలస్య న తుషో-
పవాపప్రయుక్తత్వమిత్యుక్తం న తద్యుక్తం। అతః తుషోపవాపాన్నపురోడాశమాత్రప్రయుక్తత్వే పురోడాశకపాలస్య తుషోపవాపాంగత్వేనా-
పత్తేః। యది చ యదన్యప్రయుక్తం తదన్యస్య నోపకారకం తదన్యదీయరూపవత్తాదంగమిత్యేవ న నైమిత్తికత్వే పుంసోఽంతరత్। తథా చ ప్రాకృతానాం
గానానాం న వికృత్యంగత్వాపత్తిః। తథా హి ప్రాకృతానాం గానానాం వికృత్యుపకారకత్వం న ప్రకృతిప్రయుక్తత్వే వైదికస్య సమిత్యాదీనాం సమిత్వాదే-
రననుగతత్వేన ప్రత్యేకం తద్దేవతాత్వేన గౌరవాపత్తేః। అపి చ దర్శపూర్ణమాససంబంధస్యాంగత్వేన సర్వాంగానామనుగమయ్య దర్శపూర్ణ-
మాససంబంధస్యైవ నిర్దేశేతి ముఖ్యయోర్దర్శపూర్ణమాసయోరప్యనయోర్నిరుక్తరూపస్యైవోపకారకత్వం। ప్రకృతిప్రయుక్తత్వం చ తత్ర ద్రవ్యదేవతాస-
ంబంధరూపస్యైవ అవగతమితి। తత్ర ద్రవ్యస్యైవ ప్రకృతిప్రయుక్తత్వాద్వైదికత్వం। అతశ్చ వికృత్యప్రయుక్తత్వే వైదికప్రకృతిసంబంధాంగ-
త్వరూపవికృత్యుపకారకత్వం వైదికధర్మత్వేన ప్రాకృతానాం గానానాం వికృత్యంగత్వం నోపపత్తేః। న చ పురోడాశకపాలస్య తుషో-

పృథివీత్వాదేరపి పృథివ్యాదిలక్షణత్వమంగీకృతం తార్కికైరిత్యన్యదేతత్। శేషపదవాచ్యతావచ్ఛేదకమప్యేతదేవ। అన్యస్యానిరుక్తేః। అత ఏవ తత్ర షష్ఠ్యన్తస్య వక్ష్యమాణత్వే

నానార్థత్వే న శేషపదం నానార్థకమితి బోధ్యం। అథ కిం నామ పరార్థత్వం। న తావదుపకారకత్వం। తద్ధి యద్యదుపకారకం తత్తదంగమిత్యుక్త్వా నివాచ్యం। తథా

న కృష్యాదిరయాగానామంగత్వప్రసంగాన్నాపి విహితత్వే సతి తథాత్వం। పశ్వంగత్వాభావప్రయాజానుయాజావఘాతాదీనాం పురోడాశప్రయోజనాద్యుపకారకత్వేన

తదంగత్వాపత్తేః। అథాన్యోపకారకత్వే ఘటితత్వం। ప్రయాజాదీనాం పురోడాశాద్యన్యోపకారకత్వాన్న్యాయతాంగత్వప్రసంగ ఇతి చేత్। ఉక్తానాం పశ్వం-

1 గత్వానాపత్తేః। అథాన్యప్రయుక్తత్వే సతి ఉపకారకత్వం। ప్రయాజాదీనాం పశ్వన్యపురోడాశాద్యుపకారకత్వేపి తదప్రయుక్తత్వాన్నాతివ్యాప్తిః। పురోడాశాద్య-

న్యపశుప్రయుక్తత్వాత్తు న పురోడాశాద్యంగత్వప్రసంగ ఇతి చేత్। ప్రకృతిప్రయుక్తానామంగానాం వికృత్యంగత్వానాపత్తేః। నను యదన్యమాత్రాప్రయు-

2 క్తత్వే సతి యదుపకారకం యత్తత్తదంగం। యదన్యమాత్రప్రయుక్తత్వం చ యదప్రయుక్తత్వే సతి యదన్యప్రయుక్తత్వం। యదప్రయుక్తత్వాభావవ-

లాఘవాదప్రయుక్తత్వస్యైవ నివేశే అప్రయోజ్యకాలదేశాద్యంగత్వాపత్తిరతో విశిష్టాభావసంపత్త్యై యదన్యప్రయుక్తత్వరూపవిశేష్యోపాద-

నం। ఏవం చ ప్రాకృతానామంగానాం వికృత్యన్యప్రకృతిప్రయుక్తత్వే సత్యపి వికృత్యప్రయుక్తత్వాభావాత్। విశేషణాభావప్రయుక్తవిశిష్టాభావసత్త్వేన యదన్యమా

యోపకారకత్వాదాజ్యభాగయోరగ్నీషోమీయాంగత్వేనాపత్తేః । న చ విశేష్యాంతరే అతిదేశప్రాపితాంగానాం ప్రకృతిసంబంధిత్వేన విశేష్యోపకా
రకత్వే విధివాక్యస్థాజ్యభాగయోర్దర్శపూర్ణమాససంబంధిత్వేనాగ్నీషోమీయోపకారకత్వం యేనాన్యప్రయుక్తత్వాభావేన వైకృతదర్శపూర్ణమాససంబంధిత్వం గత్య
రూప అగ్నీషోమీయోపకారకతావచ్ఛేదకరూపవత్త్వాదాజ్యభాగయోరగ్నీషోమీయాంగత్వం భవేత్ । ఆజ్యభాగౌ యజతి ఇతి అగ్నీషోమీయప్ర
కరణస్థ ప్రత్యక్షవచనేనాజ్యభాగత్వేనైవ ఆజ్యభాగవిధానాత్ । వస్తుతో దర్శపూర్ణమాససంబంధిత్వం గత్వమపి విశేష్యం తత్ప్రయుక్తత్వావచ్ఛేదకం
భవత్యేవేతి సత్యపి తస్యాగ్నీషోమీయోపకారకతావచ్ఛేదకత్వే నాజ్యభాగయోస్తదంగత్వనిర్వాహః । అత ఏవ ప్రాకృతానామంగానాం విశేష్యాంగత్వేనాప
త్తిరపి పూర్వోక్తరీత్యా తదవస్థైవ । తత్ర విశ్రృతిచ్ఛేదే న లక్షణాచ్ఛేదాత్ ఏవ విశేష్యోపకారకతావచ్ఛేదకదర్శపూర్ణమాససంబంధిత్వం గత్వాదేరపి విశేష్యం
గత్వే తత్ప్రయుక్తత్వేనావచ్ఛేదకత్వాత్ । నాపి పరోద్దేశ్యప్రకృతివిషయత్వం । పరార్థత్వం ప్రకృతివిషయేకారలాదావవ్యాప్తేః । అత ఏవ నోక్తప్రకృతిసమ
వాయిత్వమపి కర్తారాలక్షణం సత్యపి ప్రయాజాదావవ్యాప్తేః । అర్థసమవాయి సాధ్యత్వే కాలికసంబంధేన తాదృశప్రకృతిమత్త్వం ప్రయాజా
దౌ సాధ్యత్వసంబంధేన తాదృశప్రకృతిమత్త్వే సత్యపి ఇతి చేత్ । జాత్యాదిరూపాంగే అన్యతమసంబంధేనాపి ఉక్తప్రకృతేరభావేనావ్యాప్తేః । యేన కేనాపి

పవాం పాంం గతత్వేనాపత్తేః । కపాలత్వవిశిష్టపురోడాశప్రయుక్తతత్త్వావచ్ఛేదకపురోడాశీయత్వవిశిష్టపశుపాంపవాహింపకారకతావచ్ఛేదకత్వేన పురో
డాశప్రయుక్తతత్త్వావచ్ఛేదకపురోడాశీయత్వరూప ఉపాంశుపవాహింపకారకతావచ్ఛేదకరూపవత్త్వాదితివాచ్యత్వాత్ తదవచ్ఛేదనపోమత్వదర్శపూర్ణ
మాసాంగత్వేనాపత్తేః । చ్ఛేదనరూపనిమిత్తప్రయుక్తతత్త్వావచ్ఛేదకవిజాతీయపోమత్వస్యైవ దర్శపూర్ణమాసీయోపకారకతావచ్ఛేదకత్వాత్ । నన్వప్ర
క్రైవె లవనప్రయుక్తత్వం లవననిష్పాదకత్వాదినిరూపకకృతివిషయత్వం తత్త్వాదిక్షత్వమింప్రియత్వరూపం నత్వనుపాదేయవంకసాధారణం త
థావచ్ఛేదనాదిరూపెనిమిత్తప్రయుక్తాదిక్షత్వవత్త్వస్య వా నిరుక్తప్రయుక్తతత్త్వావచ్ఛేదకత్వం విజాతీయపోమత్వే క్షత్రమితి వాచ్యం । తద్ధా పిండ్రి
యాదిప్రయుక్తతత్త్వావచ్ఛేదకదధిత్వాదిస్త్యైవ పోమీయోపకారకత్వే ద్రవ్యపోమాంగత్వేనాపత్తేః । పోమప్రయుక్తతత్త్వావచ్ఛేదకదధిత్వాదినా ఇంద్రియో
పకారకత్వేతదంగత్వేనాపత్తేః । కింప విజాతీయత్వప్రయుక్తతత్త్వావచ్ఛేదకదర్శపూర్ణమాసత్వాదిస్త్యైవ పాపక్షీయోపకారకత్వే ద్రవ్యపూర్ణ
మాసాదీనాం పాపక్షీయాంగత్వేనాపత్తేః నపాం పృగప్రయుక్తతత్త్వావచ్ఛేదకవైజాత్యాతిరిక్తం పాపక్షీయోపకారకతావచ్ఛేదకం వైజాత్యమస్తి
తద్ధాష్టపూర్ణద్రవ్యమనుష్టితప్రయోగాణినిష్పత్తసంగస్యైవనాపత్తేః । అపి దర్శపూర్ణమాసప్రయుక్తతత్త్వావచ్ఛేదకం జ్యోగ్యాంగత్వస్యైవ గ్రహాంమిథే

శ్వేతావిశిష్టకృతికారకత్వనిష్ఠోద్దేశ్యతావిశిష్టకృతికారకత్వానాం ప్రయోజ్యాదౌ స్వర్గాంశే ప్రాధాన్యవత్త్వాదితి వ్యాప్తిరథో విశిష్టముపాత్తం। ఉద్దేశ్య-
తాంశే నోద్దేశ్యతానుపాదానే తు నిరూపకత్వసంబంధేన స్వర్గనిష్ఠప్రయోజ్యతావిశిష్టప్రయోజ్యాద్యనుకూలకృతికారకత్వం ప్రయోజ్యానాముత్తపాదుపా-
దానం। కృతావిశిష్టస్వరూపకథనం। తన్నివేశే ప్రయోజనాంశ్వావాత్। నవ స్వర్గోద్దేశ్యకేయం యాగ ఇత్యాది ప్రతీత్యా స్వర్గనిష్ఠోద్దేశ్యతానిరూపకత్వస్య దర్శ-
పూర్ణమాసాదౌ దానపి సత్త్వాత్ తత్ర కారకత్వస్య తత్త్వ న కత్రవ్యాదౌ సత్త్వాత్ తత్రాతివ్యాప్తివారణాయైవ తత్ప్రయోజనమితి వాచ్యం। ప్రత్యక్షతేకారకత్వ-
స్వభావవత్త్వేన నిరూపితత్వేన ధాంశోద్దేశ్యతాయాం నిరూపిత తత్త్వే స్వర్గనిష్ఠత్వం కరాదికవిశేషణతాతిరిక్త స్వరూపసంబంధేన ఇతరధ్యాంతాతిక సం-
బంధేన ప్రయోజ్యాదికేరూపకృత్యస్యోద్దేశ్యతాయామపి స్వర్గవృత్తిత్వేనాతివ్యాప్తిప్రసంగాత్। వస్తుతః స్వర్గనిష్ఠత్వం విషయతీయస్వరూపసంబంధేనామో-
ద్దేశ్యతాత్వేన ఉద్దేశ్యతానుపాదానేపి న క్షతిః ప్రయోజ్యాదికేరూపకృతి ప్రయోజ్యతాయా విషయతీయస్వరూపసంబంధేన స్వర్గనిష్ఠత్వాభావాత్।
నిమిత్తాదావతివ్యాప్తివారణాయ సంబంధిత్వం విశేషణాయాస్యాం నివేశః। నిమిత్తస్య వత్వేమాం కారకత్వాదదోషః। తదవ నిమిత్తత్వ-
ధర్మేసమతయోః ఉపపదవిభక్తిశ్చేముక్తం। తత్ర కృతిసాధ్యవారణాయ విశేషణమితి నమోక్త కృతికారకత్వస్య స్వర్గేపి సత్త్వాత్ తత్ర స్వస్యాంగత్వాపత్తేరితి వా-
చ్యం।

సంబంధేనోత్తరకృతిసంబంధిమోర్వైకత్వం తు నిమిత్తాదావతివ్యాప్తిరితి దుర్వారం పరార్థత్వమితి చేత్। అత్ర బ్రూమః। నిరూపకత్వసంబంధేన యన్నిష్ఠోద్దేశ్య
తావిశిష్టకృతికారకత్వేన విహితం తం యత్తదంగం యథా దర్శపూర్ణమాసౌ సాంగ్వన్నం స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర స్వర్గనిష్ఠోద్దేశ్యతావిశిష్టకృతికారకత్వం
దర్శపూర్ణమాసయోరతస్తయోస్తదంగత్వం ఏవం సమిధో యజతీత్యాదివాక్యేషు ఉపపత్తిః తదర్శపూర్ణమాసయోరారోప్యద్వైశ్యత్వేనాన్వయాద్దర్శపూ
ర్ణమాసోద్దేశ్యతావిశిష్టకృతికారకత్వం ప్రయాజానాం మతస్తేషాం తదంగత్వం। ఏవం అవఘాతాదీనాం కరణత్వేన కర్మత్వేన కారణా
దేరధికరణత్వేన అన్వయాన్నాతివ్యాప్తిః। అత్ర యత్పదాదేరననుగమాత్ స్వర్గనిష్ఠోద్దేశ్యతావిశిష్టకృతికారకత్వేన విహితత్వం స్వర్గాంగత్వమిత్యేవం రీత్యా
ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకభేదేన లక్షణభేదో బోధ్యః। న త్వంగతావచ్ఛేదకభేదేన తస్య లక్షణైకత్రవేశాత్। అత ఏవ ప్రధానాంగత్వం తత్సకలసాధారణమేకం లక్షణం।
న హ్యాగ్నేయత్వాగ్నీషోమీయత్వాదిభేదేన లక్షణభేద ఇతి ధ్యేయం। ప్రకారతయా నిరూపకత్వనివేశే గౌరవాన్నిరూపకత్వసంబంధేనోద్దేశ్యతావిశిష్ట
కృతికారకత్వేన విహితత్వమిత్యేవం సంబంధవిధయా తన్నివేశః। తత్ప్రయాజానాం యస్య ప్రయోజకత్వసంబంధేనాం తదేకజ్ఞానవిషయత్వాదిసం
బంధేన స్వర్గనిష్ఠోద్దేశ్యతావిశిష్టప్రయాజాద్యనుష్ఠానకృతికారకత్వస్య ప్రయాజాదౌ సత్త్వాదతివ్యాప్తివారణం। అత్ర శుద్ధకృతికారకత్వోద్దే

ర్గోద్దేశ్యకదర్శపూర్ణమాసాద్యనుకూలకృతావేవ దర్శపూర్ణమాసయోరుద్దేశ్యత్వేన స్వర్గవన్నిష్ఠోద్దేశ్యతానిరూపకకృతినిరూపితోద్దేశ్యతాకత్వసంబంధే
న స్వర్గత్వావచ్ఛిన్నస్య దర్శపూర్ణమాసాదౌ సత్త్వాదితి వాచ్యం। స్వర్గవన్నిష్ఠోద్దేశ్యతానిరూపకతావచ్ఛేదకతావచ్ఛిన్నానిరూపితోద్దేశ్యతాకత్వసంబంధేన స్వర్గత్వావచ్ఛి
న్నత్వస్య వివక్షితత్వాత్। దర్శపూర్ణమాసత్వరూపకృతిత్వాత్ స్వర్గోద్దేశ్యకమిత్యాదిప్రతీత్యా హి దర్శపూర్ణమాసత్వరూపకృతిత్వే స్వర్గత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతా
నిరూపకతావచ్ఛేదకత్వం సిధ్యతి తదవచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతాకత్వసంబంధేన స్వర్గత్వావచ్ఛిన్నం స్వర్గే యాగయోః తత్ర స్వత్వమితి లక్షణసమన్వయః। నచైవం స్వర్గత్వావ
చ్ఛిన్నోద్దేశ్యతానిరూపకతావచ్ఛేదకత్వం ప్రవృత్తిజనకకృతిత్వేపి సిద్ధమితి తదవచ్ఛిన్ననిరూపితోద్దేశ్యతాకత్వసంబంధేన స్వర్గత్వావచ్ఛిన్నం యాగసంసారప్రవృత్తి
విషయకకృతిత్వం స్వర్గోద్దేశ్యకత్వమితి ప్రతీతిరపి వాదిత్వే ప్రవృత్తినియామకసంబంధస్యాపి తాదృశావచ్ఛేదకత్వస్య పక్షధర్మతావచ్ఛేదకత్వేపి ప్రతియోగితా
వచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకత్వస్య సిద్ధాంతిమతసిద్ధత్వాత్ సిద్ధాంతవిరోధః స్యాత్ సూత్రమపి తత్రైవ పరమేవ్యాప్తినియమమితి తత్త్వం। నన్వేవమపి సోమాదేరపి
స్వర్గార్థత్వం గత్వం స్యాత్ నవ నమతమప్యర్థలక్షణానాం నైమిత్తికయాగస్యైవ సోమస్యాపి స్వర్గోద్దేశ్యకకృతిత్వే తదర్థత్వాత్ నను తదర్థత్వం వక్తవ్యమా
ఖ్యాతార్థ క్రియాన్వితత్వం తత్త్వే ధ్యాతమాన్వితత్వం తత్ర క్రియాన్వితత్వం తత్తదన్తరాణ్యత్వగుణవిశిష్టసంబంధేన ప్రకృతఫలక్రియాని వేశ్యం తథా
చ సోమకరణస్య స్వర్గనిరూపకయాగకరణత్వసంబంధే నైవ భావనాన్వయాద్యుక్తసంబంధేన క్రియాన్వితం స్వమతమాన్వితత్వాభావాన్న సో
మేలక్షణాతిప్రసంగ ఇతి వాచ్యం। తథాత్వే యాగకరణత్వాదేరపి స్వనిరూపకోద్దేశ్యకత్వాదిరూపకమంత్రాదిగుణవిశిష్టసంబంధేనైవ భావనాన్వ
యేనాసంభవాపత్తేః। ప్రధానానాంతి వాచ్యాపి వారణాయ ప్రకృతకృతికరణగుణవిశిష్టసంబంధేన క్రియాన్వితత్వం ప్రకృతఫలక్షణని వేశ్యం సమిధాం
యజుతీత్యాదౌ ప్రయాజాదికరణత్వస్య కృత్యం తత్తదన్తరణీయాంత దర్శపూర్ణమాసాదిరూపభావ్యగుణవిశిష్టసంబంధేనైవ భావనాన్వయాదవ్యాప్తి

కర్మకారకతాభిన్నకారకత్వస్య లక్షణానివేశాత్। ఏతదర్థకత్వమేవ భిన్నార్థకత్వం సూత్రపరపదం। నను సూత్రే ఏవ పదయోరయం పర్యాయపరకారకత్వాతివదతాం ఘటితప్రతియో-
గికత్వేలక్షణాదంగభేదస్యైవ పరపదాదుపస్థితేః। తదిదం కర్మకారకత్వాదిరూపాణాం గిభేదస్య తత్తత్ప్రతీతిరితి వాచ్యం। సమానసంవిత్సంవేద్యతయా ఉభయోర్భేదస్య తస్యా-
దుపస్థి[illegible]తిసంభవాత్। నవా ఉపాత్తభిన్నత్వస్య గౌరవేణ కర్తృత్వకారకత్వరూపం లక్షణం సంభవతి। స్వత్వానుగమేన ఉభయభేదేన లక్షణాభేదప్రసంగాత్। అత ఏవ
భేదపరపదతాత్పర్యం నను క్రియాజన్యఫలశాలిత్వరూపకర్మత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదనివేశే గౌరవాత్ కర్మత్వస్య అఖండోపాధిరూపత్వేऽపి ప-
సామాన్యతః కర్మత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదస్య క్రియాజన్యాదికరణాకర్తృత్వకర్మదర్శితం పూర్వం మీమాంసాదావప్యభావేనాపి గౌరవాత్ కర్తృత్వకర్మత్వావచ్ఛిన్న
ప్రతియోగితాకభేదనివేశే గౌరవాత్ లాఘవేన స్వనిష్ఠత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదస్యైవ స్వనిష్ఠత్వలక్షణానివేశోచితః ఉద్దేశ్యభేదేన లక్షణాభేదస్యోక్త-
త్వాదితి చేన్న। సవిశేషణే హి విధినిషేధౌ విశేషణముపసంక్రామత ఇతి న్యాయేన పర్యాయాదిఫలానాం స్వనిష్ఠత్వావచ్ఛిన్నభిన్నత్వస్య ఉక్తకర్తృకారకత్వస్య పర్యాయాదేః స-
త్త్వాత్। నను సవిశేషణే హి విధినిషేధౌ విశేషణముపసంక్రామత ఇతి న్యాయాత్ ప్రవృత్తిప్రయోజకకరమనా విషయత్వస్య ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకత్వస్య స్వనిష్ఠత్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతాకకర్తృకార-
కత్వస్య అనన్వయాపత్తిరితి వాచ్యం। ఏతదర్థం స్వనిష్ఠత్వస్య ఉద్దేశ్యతానవచ్ఛేదకత్వేऽపి విశేషణమేన స్వనిష్ఠకారణమో యుజ్యతేతి వాచ్యే ఉద్దేశ్యతావ-
చ్ఛేదకత్వేన పదవచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతాకకర్తృకారకత్వస్య పర్యాప్తిదశాయాం సత్త్వాత్ వాక్యభేదేన కర్తృత్వే ప్రమాణాభావాత్ ఉభయపర్యాప్తధర్మమనుష్ఠేయమానప్రయోగానుప-
గత్వాం స్వనిష్ఠతీ యోగ్యసిద్ధాధికరణమో కాలసంగమే। అఖండోపాధిరూపకర్మత్వస్య కారకస్య గౌరవత్వే కర్తృత్వకర్మత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదస్య
ఉక్తమేవ లక్షణం ప్రకారాన్తరే వస్తుతస్తు స్వావచ్ఛిన్నోద్దేశ్యతానిరూపకకర్తృత్వనిరూపితోద్దేశ్యతాకత్వసంబంధేన స్వనిష్ఠావచ్ఛిన్నత్వం ప్రకృతలక్షణానివేశ్యం।
స్వనిష్ఠపర్యాప్తిధర్మానిరుక్తసంబంధేన స్వనిష్ఠావచ్ఛిన్నత్వాదితి వర్ణయన్తి। నన్వేవమపి దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యాదౌ తత్రైవ। త్రిపాఖ్యయాజ్ఞికత్వాదివాక్యేషు

అంగత్వప్రమాణత్వవ్యవహారః శ్రుతేర్యాయాస్తత్త్వయుక్తకారకత్వఘటకతరణత్వాదిరూపవిశిష్టత్వార్థబోధకత్వేన తత్త్వవ్యవహారః లింగాదీనాం తు బలాబ
లాధికరణత్వేన్న్యాయేన ఏతదన్యతరబోధకశ్రుతేయా శ్రుతేయాదిరూపశ్రుతికల్పకత్వేన సః ఏతేన ద్వితీయాయాయాః ప్రాధాన్యరూపైకదేశబోధకత్వేన అంగత్వప్ర
మాణత్వేపి నాంగత్వప్రమాణత్వమితి నిరస్తం। అంగత్వేపి ఉద్దేశ్యతాయాః నివిష్టత్వేన తదేకదేశబోధకత్వేన తత్ప్రమాణత్వోపపత్తేః ఇతరథా తృ
తీయాదేరపి సముదితాంగత్వార్థకత్వాభావేన తత్ప్రమాణత్వానాపత్తేః। దృష్టం తదేకదేశప్రమాణత్వేపి తత్ప్రమాణత్వవ్యవహారః యథా పరమ
తే ద్వితీయాయాః ఫలమాత్రప్రమాణత్వేపి లఘుయుక్తకర్మత్వప్రమాణత్వవ్యవహార ఇతి। నను కిన్నామ శ్రుతికారకత్వం న తావత్ప్రత్యయత్వం ధా
త్వర్థాదిరూపకరణకారకత్వాప్రాప్తేః న ప్రకృత్యర్థసంఖ్యాయాం గాదౌ శ్రుతిప్రయుక్తత్వం సంభవతి ప్రాగ్వృత్తిత్వాభావాత్ దధ్యాదిగుణరూపకారకే పూర్వవృ
-త్తిత్వసత్త్వేపి రాసభాదివదన్యథాసిద్ధత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వాంశే రథావాచ్యం అతఏవ భావనాకరణత్వం భావనాభావ్యనివర్తకత్వరూపం పారిభాషిక
-మితి సాంప్రదాయికాః నిమిత్తాదౌ శ్రుతిప్రయుక్తసత్త్వేన అతివ్యాప్తేరాపత్తేశ్చ। నాపి శ్రుత్యర్థత్వం ధాత్వర్థే యాగాదౌ కారణత్వాదిసంసర్గేణాన్వయా
-త్వయష్టికారకాలక్షణోపపత్త్యాపి తదితరకారకాణాం విశిష్టత్వార్థకరణత్వాదేరాపత్తేయమేవ తత్త్వాపత్తేః కరణత్వాదీనామపి శ్రుత్యర్థత్వేన అంగత్వాపత్తే
-శ్చ। న చ సోమేన యాగాంగమితి వక్తుం శక్యం సోమకరణత్వం యాగాంగమితి తచ్ఛ్రుతిత్వేతి। గుణఫలసంబంధవిధావేవ పరం గుణకరణత్వం పశుగాంగమిత్యస్తి త్రి
-సాంప్రదాయికైః। వస్తుతస్తు తత్రాపి గుణస్యైవ ఫలాంగత్వం ఇతరథా లక్షణప్రమాణాభావాత్ వచనతో దధ్యాదిహోమార్థత్వాద్యధికరణత్వస్య
ఇంద్రియార్థత్వాత్ ఏకస్యోభయత్వే సంయోగపృథక్త్వమితి సూత్రే ఏకస్యైవోభయార్థత్వే విరోధప్రసంగాత్ నను దధ్నా జుహోతీత్యత్రాపి దధిక
రణత్వస్యైవ హోమోద్దేశేన విధానాన్నానుపపత్తిరితి వాచ్యం తథా సతి దధికరణత్వస్య ఇంద్రియకామవాక్యేన నిరూపకత్వాభావాత్ ఇంద్రియసాపేక్షత్వాత్ ప్ర
మాణాంతరేణ అనుపస్థితేః తద్వాక్యైకత్వాత్ ... ప్రతిపత్తిరితి విశేషః। కించ దధికరణత్వస్య హోమోద్దేశేన విధానే ద్విధా హస్త్యాదృష్టవిధేయాం హోమోప

రతశ్చ ప్రకృతౌ తు ఇతి। దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యేషు యుక్తార్థాపేక్షా హి ప్రకృతౌ దర్శపూర్ణమాసయోః ఇతరాంశాపేక్షా సమిధో యజే
జతీత్యాదివాక్యేషు యుక్తాకాంక్షయోః ప్రకృతౌ సమిదాద్యంగానుకూల్యే సతి తయోరుపకారకత్వవిశిష్టయోర్ధర్మవ్యక్త్యోరేవేతి నాన్యాపేక్షా। సౌర్యమేనయజేతేత్యాదౌ యాగేతర
ంశాపేక్షాయాం ద్రవ్యదేవతాదిషు యుక్తసంబంధేన భావనాన్వయేపి ప్రకృతప్రకృతీతరాంశయాగాద్యేషు యుక్తసంబంధేన క్రియాన్వయానాత్రైవ దోషః। సౌర్యాదేస్తు
ప్రకృతప్రకృతీతరాంశయాగాదిషు యుక్తసంబంధేన వాక్యాన్వయానాత్ప్రసంగాతిదేశేన్ నదధర్మ్యమపేక్షేత్యాదౌ అగ్నిహోత్రేతరాంశప్రకృతానామేవ అగ్నిహోత్రస్యోక్తిష్వే
షేన తత్రాపేక్షానిరూపమేతద్వైశ్వదేవరూపప్రకృతప్రకృతీతరాంశేషు యుక్తసంబంధేనైవ దధితరాంశపేక్షాయాం ప్రకృతివికారభావాపత్తేః। కృతానాం ప్రకృతత్వా
నిరుక్తేశ్చ నచ ప్రకృతవాక్యేషు యుక్తాకాంక్షత్వప్రతిపాద్యత్వం కృతానాం ప్రకృతత్వం దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యాదివాక్యే తన్నిత్యాదిరూపప్రకృ
తత్వసంభవేపి దర్శపూర్ణమాసాంగప్రతిపాదకసకలవాక్యసంధారణాప్రకృతత్వనిరుక్తేః। యథావస్థానోర్ధ్వశ్లోకత్వాదివమేవం కృతిప్రవృత్తిప్రకృతత్వం అ
౬ తో నాయం దోషః ఇతి విభావ్యతామత ఏవ దధ్యాదావవ్యాప్తిప్రసంగః అత ఏవ సౌర్యాదౌ స్వర్గార్థత్వం గత్వా ప్రసంగాందుర్వారత్వాతివ్యాప్తిప్రసంగం సౌర్యాదినాంస్త్వ
గార్థత్వం గత్యమిష్టమేవ న వా తత్ప్రకారకత్వం దధ్యాదేరుపకారకత్వమస్తి తత్రేవ తుల్యయుక్త్యా సోమాదిదేవయతాం యదగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేత్యత్ర యాగస్యైవ
ప్రాదేరపి జ్యోతిష్టోమాంగత్వప్రసక్తేః తద్వదేవ జ్యోతిష్టోమవికృతేరవతిదేశాపత్తేః। అగ్నీషోమీయపశుతాదాత్మ్యే న అతిదేశస్య పత్త్యాత్। అగ్నీషోమీ
యస్యాప్యవ వక్యంవికృతానాముద్దేశ్యతయా పాదేన నాతిదేశః। అగ్నీషోమీయస్థానాపన్నయాగాంతరస్య తస్య అగ్నీషోమీయవికృతత్వాదేవాతిదే
శః। సౌర్యాదేస్తు ప్రాధాన్యేన యాగత్వాదిరూపాంగత్వేన్ విరసనియమితిధ్యేయం। ఉద్విశ్యత్వమత్రెవ తత్త్వరూపం న స్వాష్టనుపాదేయత్వం ఉపకారకసంధారణాం తథా
ప్యేయాం వజ్వేమితాత్యాదౌ ధాంత్వర్థాదేర్నిమిత్తాద్వంగత్వస్య దుర్వారత్వాత్ అత ఏవ యత్రాను పాదేయత్వం ఉపకారకసాధారణోద్దేశ్యతాయాం నివేశో యథాంపర్యా
దేశ్యతాకృతి వాక్యప్యత్వాదిరూప ప్రయోజనత్వే తత్ర నిమిత్త ప్రయోజనత్వం నైమిత్తికస్యేష్టమేవ అత ఏవ భ్రుతేయా విష్ణో రంగత్వేషు తేషాం ద్వైధ్యం తాంబోధకత్వేన

ఞారం యాగాం ంగత్వేము పపాదనీయం। ఏతేనోత్తరేపం ధీరాం త్రస్య శేషస్య తత్త్వాద్భావాదిం గసంకాన్య వ్యతిరిక్తస్య సుబర్థమాం త్రస్య భావనాన్వయనియమేన ష
ష్ఠ్యర్థసంబంధస్యాపి భావనాన్వయాపత్తేరతివ్యాప్తిః నహి తత్ర ధీరాత్త్రయోత్తరాంశేనోద్దిశ్య శోనషోడశిగ్రహణం విధీయతే విశిష్టోద్దేశేనా వైశి
దాత్ । నచ షష్ఠీ శ్రుతే పరస్పరాన్వయస్య వ్యుత్పన్నత్వాద్భావాన్వయాభేదః తథా త్వేపి లుభయం వాం వివిరితి వత్తదుత్తరేణార్థ వాం న్విష్ఠ త్రా ఉత్తర త్వేనైవ షష్ఠయోగ
నవాంన్వయే దాత్ । వస్తుతో లింగసంఖ్యాద్భిన్న సుబర్థమాం త్రస్యైవ లాఘవేన భావనాన్వయాత్ షష్ఠ్యర్థస్యాపి భావనాతిరిక్తే ఒన్వయో పుళిఖన్నైవ అతో ధీ
రాం త్రసంబంధి షోడశిగ్రహణాం తరనిరాకాంక్షావనా ఉత్తరపదార్థోత్తరత్వం గోద్దేశేన విధీయతే ఉత్తరభాగస్య చ ప్రతిసంబంధ్యపేక్షాయామరుపైతాపాయ
నిర్స్యాయేన పూర్వోక్తయోధీరాం త్రరూపసంబంధిలాభః ధీరాం త్రసంబంధ్యుత్తరభాగస్య వారయూపత్వాద్భేదం రుద్రవాయవాగ్రం ప్రథమమహారతివద
వాన్విష్ణ్వనువాద ఇత్యేవ వాస్తం । తథా చ లిప్త యాం భూతవిష్ణుర్ధా భూతస్యైవ ధీరాం త్రే ప్రతివ్యాప్తిరితి నిరస్తం । విశిష్టనిరూపితసంబంధత్వేనవభిన్నత్వే వి
షయత్వనివేశేనాదోషాత్ వస్తుతస్తు లాఘవాత్ షష్ఠ్యాః కర్మత్వే లక్షణా రమంగీకృత్య ధీరాం త్రో ద్దేశేన షోడశిగ్రహణవిధిః ధీరాం త్రయోత్త
రాంశావచ్ఛేదకాంత్రసంస్థితత్వేన తత్రైవ వివక్షితషోడశిగ్రహణాప్రాప్తేర్నియమవిధిలాలాఘవానురోధేన అస్య విధేస్తద్విషయత్వాద్వుత్తరేవాన్వి
త్వానువాదః అత ఏవ ధీరాం త్రసంబంధ్యుత్తరభాగోద్దేశేనైవ షోడశిగ్రహణవిధిః ధీరాం త్రయోత్తరభాగస్య వారయూపత్వాద్భావాన్విష్ణ్వనువాదః
ఇష్టాపూర్తేశ్రీకాల్ లఘుభూతోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకత్వే సంభవతి గురుభూతోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకానుయోగాదయుక్తం । నమోత్తరాంశే ధీరాం త్రస్య ఉద్దేశ్యతా-
వచ్ఛేదకత్వాదేరుత్తరకాలికనియమవిధిలాఘవానురోధేన అస్య విధేరుత్తరాం వాం త్రవిషయతయా సంకోచరూపబాధకల్పనమయుక్తమితి వాచ్యం ధీ
రాం త్రపూరూపే అనర్థక్యే దీక్షితీయాం విరోధయమన్యాయేన తవాంతరాం పూర్వసాధనస్య లక్షణాయాం ధీరాం త్రజన్యేతరవాం తరాం పూర్వభావేన సంభవే పి

కారకత్వేపి ధ్వస్తవిధయా పదజనకత్వాత్ హేమప్రసిద్ధ్యర్థం అనియతప్రవృత్తేః ప్రాపత్తిరితి నిరాకాంక్షా ప్రతిపక్షేనాపత్తేః ఇంద్రియకామవాక్యే తు ప్ర
కరణేన నిరూపకే భూంత హేమరూపాశ్రయలాభాదేతద్విధేరపూర్వవిధిత్వాపత్తేశ్చేతి ధ్యేయం। నాపి తృతీయార్థస్య తాద్రూప్యం ధాత్వర్థస్య కరణత్వసంసర్గే ఇత్యే
ష్టవ్యత్వాత్ తత్ర వ్యాప్తేః యది తు యాగకరణకాకారణాభావనేత్యాదిప్రతీతేః కారణతయా కరణత్వవగాహిత్వాత్ తృతీయాంతనామపదసామానాధికరణ్య
ధాతూపలక్షితకరణత్వస్యైవ భావనాన్వయిత్వం ధాత్వర్థస్య కరణత్వేనైవాన్వయ ఇతి సోంకార్యాభ్యామితి విభావ్యతే తథా లింగసంఖ్యాన్వితసుబర్థమాత్రస్య
భావనాన్వయనియమేన బహ్వైబ్రాహ్మణేభ్యో దేహి ఇత్యాదౌ సప్తమ్యర్థనిమిత్తత్వాదేరపి తదన్వయాత్ తదభావేపి నిమిత్తత్వాదావతివ్యాప్తిరితి చేన్న కృత్యప్రత్యయవిభక్త్యర్థాన్వయిత్వస్య
కృతి కారకత్వరూపత్వాత్ విభక్త్యర్థత్వంవిభక్తి కస్య ముఖ్యానననిమిత్తత్వాదికమాదాయ నిమిత్తత్వాదావతివ్యాప్తేః ఇతి చేన్న కృత్యప్రత్యయవిభక్త్యర్థాన్వయిత
~~కృతి కారకత్వరూపత్వాత్ విభక్త్యర్థత్వంవిభక్తి కస్య ముఖ్యానననిమిత్తత్వాది~~॥ సప్తమ్యాః అధికరణార్థకత్వేన నిమిత్తత్వే లక్షణైవ నాంత్। నను విభక్తి
లక్షణత్వం విభక్తినిరూపితశక్తివిషయత్వం తథా చ నిమిత్తత్వస్య సప్తమీనిరూపితశక్తివిషయత్వాభావేపి షష్ఠ్యా విశేషస్తత్ర ధ్యానుశాసనాత్ సంబంధసామా
న్యార్థకత్వేన తదంతర్గతనిమిత్తత్వేపి షష్ఠీనిరూపితశక్తివిషయతావత్త్వం తథా చ తదాదాయ నిమిత్తత్వాదావతివ్యాప్తిః దుర్వారైవేతి వాచ్యం। విభక్తిని
రూపితసంబంధత్వావచ్ఛిన్నశక్తివిషయత్వస్య వివక్షితత్వాత్ షష్ఠీశక్యతావచ్ఛేదకం తు సంబంధత్వమేవ తాదృశసంబంధత్వమేవాహేన న దోషః। అత ఏవ సప్తమ్యర్థవైశిష్ట్యే తద్దోష
స్యోరి నిమిత్తత్వేన నిమిత్తత్వస్య ప్రతీతిర్లక్షణయైవేతి మోద్యం। కృష్ణగః కాంపేయో యజేత ఇత్యాదౌ కరణత్వస్య ధాతూపలక్షితకరణత్వేపి వస్తుతో విశేష్యకత్వేపి వస్తుత్వ
వాయాంత్వదోషః ఏవం సకర్మకధాతూనాం వినియోగకర్మకాంకారకతయా తయా కరణత్వలక్షణాయామపి వస్తుతస్తస్య విభక్త్యర్థత్వాభావ
యాంత్వసమాసనాంతేభ్యో విరోధః। అనయైవ రీత్యా సోమమానీం వరుణం నిర్వపేత్ ఇత్యాదౌ నాంతోపాదానమిత్యాదౌ కరణత్వస్య షష్ఠీలక్షణాయామపి ప్ర

ష్టవిశేష్యతావచ్ఛేదకత్వం కరణత్వాదేస్తదవచ్ఛేదకత్వస్య ప్రసక్త్యాపత్తేర్వక్ష్యమాణధాత్వర్థకరణత్వాదేర్భావనాయాం ప్రకారతేతిమతే సంభవతి కరణత్వాదిసంసర్గేణ
ధాత్వర్థస్యైవ భావనాయాం ప్రకారతేతి మతే తు అర్థభావనానిష్ఠవిశేష్యతావచ్ఛేదకస్యైవ యాగాదౌ సత్త్వాత్ తన్నిష్ఠప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకసం
బంధేన విధివిశిష్టత్వాభావాన్నోక్తవిషయత్వప్రసంగ ఇతి చేన్న తన్నిష్ఠప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతావచ్ఛేదకత్వతదవచ్ఛేదకత్వాన్యతరసంబంధేన విధివిశిష్టత్వస్య
వివక్షితత్వాత్ నన్వేవం సుఖార్థకరణత్వాదిసాధారణ్యాద్దర్శాదౌ ప్రత్యక్షాదివ్యాప్తిరితి వాచ్యం తేషు నిరుక్తవిషయత్వస్యాపి నిరుక్తకృతికారకత్వాభావేన అదోషాత్
యద్యపి ధాత్వర్థస్యైవ కరణత్వాదిసంసర్గేణ భావనాయామన్వయ ఇతి మతే యాగాదావపి సోక్తకృతికారకత్వం సంభవతి తథాపి కర్త్రాద్యన్యతమసంబంధేనేష్ట
ప్రాప్తిత్వావచ్ఛిన్నతదన్యతమాన్వితత్వాన్యతరవత్త్వమేవ తస్య వైకృతికారకత్వం ధాత్వర్థోక్తసంబంధేన కృత్యన్వితత్వసత్త్వేఽపి సోమాదికారకే యోగ్యతాన్వాత
మాన్వితత్వసత్త్వేఽపి దోషః సుఖార్థనిరూపకత్వాదిసంబంధేన కృత్యన్వితత్వసత్త్వాదతివ్యాప్తివారణాయ కర్త్రాద్యన్యతమనివేశః సంబంధనివేశః అత ఏవ దధ్యాది
యజ్ఞేన్మాదివాక్యాద్యర్థవాదయ్యాదిసంబంధేన కృత్యన్వితత్వసత్త్వేఽపి సోమస్య కృత్యన్వితత్వేఽపి నేన్ద్రియాణాం ప్రసంగః। వస్తుతః పూర్వోక్తరీత్యా
ఉలక్షితకరణత్వాదేరేవ ప్రకారతయా భావనాన్వయాల్లఘుధర్మం కృత్యన్వితత్వాద్యన్యతమాన్వితత్వం కృతికారకత్వం తన్నిష్ఠప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతా
వచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకసంబంధేన విధివిశిష్టత్వం విషయత్వమిత్యేవ న దోషః। విషయత్వం వేదనవిధేయభావనాయాః ప్రయోజకతాసంబంధేన ప్రవర్తనాన్వయాయో
గ్యత్వాత్ ప్రథమతః కృతౌ సకలకారకాన్వయః తతః సకారకవిశిష్టాయాం తస్యాం ప్రయోజకత్వసంబంధేన ప్రవర్తనాన్వయ ఇత్యేవ విశిష్టే అపరప్రవిష్టే
మితి రీత్యా కారకబోధముపరిష్టాత్ అత ఏవ తత్ప్రయోజకత్వమపి పంచ సంస్కారేష్విష్టేతి సూత్రే విశ్వజితోఽర్థవాదాభావేఽపి విశ్వజిదాదౌ సార్థవాదాదిఫలకల్పనేతి
ప్రతిపాదయిష్యమాణం। విధిర్వాక్యాంశపరిపూరణం అనుష్ఠానయోగ్యం భావనాం ప్రాప్య యదా పురుషం ప్రవర్తయితుమపవర్తమానో వచ్చేదవతారిత్యాశక్యత్వాత్
నముఖేన అర్థవాదాదన్యత్ర స్తుతిశక్త్యా సన్నిధాపయతి విధిర్యో భావనాయాః తతః ప్రాశస్త్యం తత్ర గృహీత్వా తత్స్వం వేలాయాం ఉపదేశేన నాతిదేశేన వాచ్యార్థ

ఉత్తరపదసమాన్యతాపూర్వార్థవ్యాపారరూపతాత్పర్యాభావాత్ ప్రాపంతరేణానురోధేనోత్తరాంగానాం బహ్వ విభూతియా పూర్వద్వారేణ పరమాపూర్వసాధనతావచ్ఛిన్నస్యై
వ లక్ష్యాపోఽద్దేశ్యతాద్వారా తత్తత్సర్వోద్దేశ్యతానవచ్ఛేదకత్వేనానుపపత్త్యభావాత్ ఆవశ్యకత్వేయం ఆనర్థక్యభియా పూర్వసాధనతావచ్ఛిన్నలక్ష్యద్వారా తత్సం
బంధస్యోత్తరాంగపేరిద్దిశేన షోడశిగ్రహాంగవిధిమఖ్యాపగమతాం ప్రాయాం మపి। పరం తద్ద్వారా తత్సంబంధి ఉత్తరాంగాపూర్వరూపవాక్యార్థసంబంధేనోత్తరే పరమాపూర్వసాధ
నతావచ్ఛిన్న లక్ష్యత్వేతి విశేషః। కేంవ తన్నపె ఉత్తరే ప్రవాంన్వి తి సమానమాత్మ్య అథ కేరణత్వే వానివార్యో ఽస్య లక్ష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నలక్ష్యతాప్యపి మోంధనం న్నైవమపి తు
ధార్యాస్యం ప్రధానస్య కేత్రత్వేన దేవతాత్వస్య విభక్త్యర్థత్వాభావాద్ దధ్యాయము ప్రఖారపదమేవ సాం యం ఖపేరేతి తాద్విశిరదేవతాయాంపో మాంగతాద్వినాపత్తిరితివా
స్యం। త్వజనిమాన ద్రవ్యోద్దేశ్యత్వేసతి ప్రతిగ్రాహత్వత్వరూపసంప్రదానత్వస్య చతుర్థ్యంతత్వేన తఝటితష్ఠజనిమాన ద్రవ్యోద్దేశ్యత్వరూపదేవతాత్వస్యతదర్థత్వా
నపాయాత్ యదివ విప్రాయగాం దదాతి త్యాదౌ సంప్రదానేష్వాంత విప్రాదౌ దేవతాత్వస్య వపరిహారావేన తత్రత్రుతిస్మృతి భాపా వృద్ధిమోని వెళ్లితె। అగ్నీషో
మీయయోర్వాక్యే సఖ్యవృత్తిర్దేవతాతాద్వినురోధేన వా అ అంశాంపాంధిరూపమేవ దేవతాంతస్యముఖ్యత్వే ఽదాసుత్రు కృత్స్నితకత్త్వాత్ వ్యవహారాదృత్తి మాంశ్లిష్టమేవ క్లైతి కారకత్వే।
దేవతాత్వస్యాపి చాంగ్యాత మాంతగర్తతాప్సద్భూమాష్ట్రః నిమిత్తాత్వాదీనాంతు తదనంతర్గతత్వేన్నిమిత్తాదావతి వ్యాప్తిః ఏవంచపూర్వోక్త కర్మకారకత్వాదత్వల
క్షణే నివేశేపిన క్షతిః। కర్మత్వస్య కర్తృతాద్వ్యత్వత్వమాం అనంతర్గతత్వేన తదవ్యాపకఫలగర్భదావతి వ్యాప్త్యభావాత్ ఏవం విధాన్వయమత్తవిరోధసాధ్యమేవసూత్రప్రకృష్టపరప
దమితి తత్త్వం। విధితత్వంచ న ప్రవర్తనారూప విధిజన్యత్వం ప్రవర్తనాజ్ఞాన స్యైవ ఇష్టసాధనతాదిజ్ఞానద్వారా ప్రవృత్తిప్రయోజకత్వేన ప్రవృత్తావేవ తదన్వయేత
త్రారకేషు సంతరాం తస్యాభావాత్। అతఏవ న ప్రవర్తనాజ్ఞానజన్యత్వమపి నాపి సాంక్షాత్ రంపరాసాధారణ విధిప్రయోజ్యత్వం ఖాంతాదిరూపాంగవ్యాప్తేః
తస్యానిష్టత్వేన విధిప్రయోజ్యత్వాభావాత్। అనిష్టానాముపి సూరమాదీనాం సిద్ధరూపత్వేన విధిప్రయోజ్యత్వాభావాచ్చ। అపిపోం విధ్యన్వయయోగ్యత్వం విధిరితత్వం। ఇష్ట
ఫనిష్టప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకత్వసంబంధేన విధివిశిష్టత్వం అస్తినేదం యాగం దాం ప్రవర్తనానిష్టప్రకారతానిరూపితా యాం అర్థభావనా ని

5

8

తుప్తైగుణత్వాభావేతత్త్వాదవ్యాప్తేః తేషుప్తైగుణ్య త్రయసాధ్యత్వస్య తరజ్జనకత్వస్య వివక్షితత్వాత్ నచ ప్రవృత్త్యభావరూపనిషేధపక్షే ప్రయోజకక్రియాభావాదవ్యాప్తిః అత్ర
క్రియాప్రతియోగికత్వే సతి వైదికనివర్తనావిషయత్వస్య లక్షణత్వాత్ ఏవం నకలంజభక్షణాదౌ పురుషనిష్ఠప్రత్యవాయజనకక్రియావిషయత్వం ఉక్తక్రియాప్రతియో
గిత్వం వా పురుషార్థత్వం అత ఏవ గోదోహనాదేస్సాధారణ్యేనాంగత్వం తృతీయాధ్యాయార్థః ఇతి తత్రాధికరణాదావధ్యాయసంగతిశ్చ ఏవం ఫలస్య పురుషార్థత్వాదితి
ప్రోక్తం ఫలస్య పురుషాంగత్వమేవ భవత్యేవమపి ఏవమేవ యాగాదేర్భావనాం ప్రతి ప్రాతిపదికార్థస్య కారకత్వేన ప్రతి లింగసంఖ్యాదేః ప్రాతిపదికార్థం ప్రతి తద్రూపత్వాదిత్య-
భావనాం ప్రతి తాం ప్రత్యేవ యాగాద్యభావనాదేరంగత్వం వదద్యోగాత్ విశేషణత్వమాత్రవివక్షయా తు షష్ఠః అత్ర విధాంగత్వాద్యత్ర నాంగత్వం ఘటకఘటకతారతమ్యాన్నిష్ఠా
కాలిత్వరూపమంగత్వమధ్యస్థితం తస్మాత్ప్రకృతానపృథగుపన్యస్తం నవాధ్యాయతృతీయాధ్యాయార్థః అత్ర చాంగత్వఘటకఘటకతారతమ్యానివిష్టతత్తత్త్వాద్యన్యతమనిరూపక-
త్వమంగత్వం అస్మిన్ సర్గాదౌ యాగాదివృత్తితద్రూపత్వాదినిరూపకత్వమతస్తృతీయాంగాధ్యంగత్వమితి న భ్రమితవ్యం తథాత్వే సర్గాదివృత్తితత్తత్త్వాదినిరూపకత్వేన స్వావనాం
యాగం సర్గాంగత్వాపత్తేః ఉక్తేత్రి పెదుయాం స్వగురుత్వాన్న అత ఏవాంగత్వఘటకఘటకతాభేదప్రతియోగిత్వమంగిత్వం సర్గాదిరూపతత్తత్తారతమ్యతద్భేదస్య ప్రూవ్యానివే
శితత్వాన్న సర్గాదౌ లక్షణసమన్వయ ఇష్టాపి న కరదత్వాన్న సర్వసర్గాదౌ విభిన్నప్రతియోగితాకత్వరూపస్యైతస్య నివేశేన గురుత్వాత్ తత్తత్త్వాద్యన్యతమస్య ఘటకఘటకభేదప్ర
తియోగిత్వమాదాయాతివ్యాప్తేః పరాస్తత్వాదితి సంక్షేపః ఇదం చాంగత్వం ప్రాచీనమతే ప్రయోజకప్రవృత్తిత్వేతి వ్యాప్యవ్యాప్యరూపమేవ పరిష్కృతమేతత్ వస్తుతస్తు లాఘ
వాద్వినిష్ఠధ్రువ్యతానిరూపితవిధేయతాశాలియుష్మదంగత్వం సర్వేషామంగానాం ప్రధానార్థిత్వైర్విధిభిః ప్రకృతధానామాకృతివిధానాం పూర్వత్రైవ సమన్వయః
ఉద్దేశ్యతావిధేయతాపరూపసంబంధరూపేణ యుసాధ్యత్వమనుష్ఠేయత్వాత్తు తే తేమెత్రవిధేయతాభావవతీతాంలాండాం ఉమైయాద్దేశ్యత్వాభావవన్నరతాంఘారవాద్దేశేన విధేయ
మానవివాహాదైర్యాస్యతవదనాదేరనావ్యాప్తేః నవా తయోర్నిరూప్యనిరూపకభావేమానాంఘారవేన లక్షణానాం సంభవః ఏవం విధాంగత్వస్య తృతీయాధ్యాయార్థత్వాదేవ

వాదస్యాప్యసన్నిధానాత్ తదుపాత్తసన్నిహితఫలాభావాత్ స్వర్గమేవ గృహ్యత ఇతి న స్వర్గాన్వయబాధ ఇతి యథా తు యోగ్యతాజ్ఞానం వినాపి అయోగ్యతానిశ్చయాభావ
మాత్రేణాన్వయానుభావకత్వాదేకత్ర భూయమితరత్రాయుగపదేవ భావనావిశేషణానామన్వయః సమానాభిధానాదిరూపప్రత్యాసత్త్యనుగ్రహేణ ప్రథమతః ప్రవర్త
నాదీనామేవ తత్రాన్వయః తతస్తత్తత్కారకాన్వయః భావ్యస్యానర్థభావనాయాం కారకాన్వయాత్ పూర్వం భావ్యవిశేషాకాంక్షాకలుషితత్వేన ప్రవర్తనాయాం విశిష్ట-
మితికర్తవ్యతాకాంక్షానుదయేన స్వార్థవాదాదిగతే ఇతి న విశిష్టేతి అర్థవాదాదికల్పనాపత్తిః ఇత్యప్యపాస్తం తదా పూర్వోక్తనివర్తనానుపపత్తేః లోకేషు వాక్యప్రవర్తనాయా
విధివిషయత్వమేవ విహితత్వం అప్రసిద్ధవిశిష్టభావనాయాం ప్రవర్తనావిషయత్వాత్ తద్భిన్నేషు స్వపి ప్రవర్తనావిషయత్వమితి ద్వయం అథైవమపి నానృతం వదేదిత్యాదిని
షేధేషు ప్రవృత్తలక్షణాభావాత్ పః తథాహి నివర్తనారూపే ప్రవృత్త్యభావరూపే వా నిషేధే సోఽత్ర లక్షణం సంభవతి కృతికారకత్వాభావాత్ నివర్తనాయా హి ప్రయోజ్యభా
వప్రతియోగిత్వసంబంధేన ఆఖ్యాతార్థకృతావన్వయ ఇతి ఏవం ప్రవృత్త్యభావే పి ప్రతియోగితాసంబంధేనేతి న తయోరుక్తవిధం కృతికారకత్వం ఏవం స్వనిష్ఠప్రకారతానిరూ
పితవిశేష్యతావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకసంబంధేన ప్రవర్తనావిశిష్టత్వరూపం ప్రవర్తనావిషయత్వరూపం వా విహితత్వమపి తయోర్నసంభవతి నిషేధేషు నివర్తనా-
యా ఏవ ఉక్తసంబంధేన అర్థభావనాయామన్వయాత్ యది పూర్వోక్తసంబంధేన ప్రవర్తనానివర్తనాన్యతరవిషయత్వమేవ విహితత్వముచ్యతే తదా నకలంజం
భక్షయేదిత్యాదౌ భక్షణాదీనాం కలంజాద్యంగత్వాపత్తిః నివర్తనారూపే ~~విశేషస్యాభావాత్~~ నిషేధే తస్యాభావాను నహి స్వనిష్ఠప్రకారతానిరూపితవిశేష్యతావచ్ఛేదక
తావచ్ఛేదకత్వం స్వవిషయత్వ వాన్ సంభవతి న నిషేధానామలక్ష్యత్వం తథాప్యేకత్ర అధికరణే తేషాం అభావార్థత్వాది నిరూపణానాపత్తిరితి చేత్ సత్యం
తత్త్వం గత్వా వ్యవహారస్యాభాసత్వాత్ అత ఏవ నానృతం వదేదిత్యాదౌ నిషేధే యది నివర్తనా తదా తస్య క్రత్వర్థత్వే గుణత్వాభావః కర్తృయా విషయనివర్తనాత్వం క్రత్వర్థ
త్వం నివర్తనాత్వే నివేశాత్ ఆనృతవదనాదివర్జనాదౌ నాసంగతిర్వ్యాప్తిః యది ప్రవృత్త్యభావస్తదా తస్మిన్ స్మృతే క్రియాప్రతియోగికత్వం నవనాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీత్యాదివిధ్యు
త్తరనిషేధి నిషేధస్య తు

నన ష్ట యం ప్రాధిః తన్వ్య తుష్ట ద్వైకృతానిరూపితవిధేయతృష్ట ష్టయం ప్రార్థిత ఖిన్న వృత్తుష్ట ద్వైకృతానిరూపితవిధేయతృ రూపయోః శ్రుష్టధర్మపురుషార్థత్వయోరంగత్వవిశేషత్వ
నమూరవేశృతేయసిద్ధమాన్యక్తేః పూర్వాపూర్వకేత్రంగత్వస్పృష్టతేయరుంధర్మత్వయు విధేయత్వరూపయోః శ్రుష్టధర్మత్వపురుషార్థత్వయోర్నిరుక్త కేరలత్వాదిరూపాంగత్వవిశేషత్వాభావా
న్న్యశ్రుతేయసిద్ధత్వమితి నతుధర్మనిరూప్యత్వోపపత్తిః నన నిరుక్తకారకత్వాదిరూపాంగత్వవిశ్లేపకత్వాదేవ శ్రుష్టధర్మత్వపురుషార్థత్వయోర్యతరస్యశ్రుతేయసిద్ధత్వమితివాచ్యం తథాత్వే అ
మిరజ్ఞా ప్రయోజకత్వస్యాంమిరజ్ఞాంగత్వవిశ్లేపకత్వేన శ్రుతేయసిద్ధత్వేన నతుధర్మప్రతిపాద్యత్వానాపత్తేః రాజాదినిరుక్తయోర్ద్వైకృతానిరూపకత్వేతికారకత్వరూపం శ్రుష్టధర్మత్వం పురుషా
ర్థత్వంచ నిరుక్తపూర్వాపూర్వకాలంగత్వవిశేష్యత్వ ంతయోర్న్యమర్థన్యేతి తదాలమానాసర్వయాం మహారాష్ట్ర పిండపితృయజ్ఞే నచరంతి తత్వాదౌ స్వర్గాదివిశిష్టాద్వైకృతానిరూప
కకృతికారకత్వేన పిండపితృయజ్ఞాదేరివకాలాదేరపిపురుషార్థత్వాపత్తేః అస్మన్మతేతుకాలాదౌ స్వర్గాదివిశిష్టాద్వైకృతానిరూపిత విధేయతాయాః స్వరూపసంబంధరూపా
యామన్యాపారాదివసాకత్వపత్తేః (కారకత్వాదిఘటనాయాం గౌరవంతుస్థులమేవ అతిరూప్యదుక్త్యాంగత్వస్యకారకత్వేన నిరుక్తవిధేయతారూపయోః శ్రుష్టధర్మత్వపురుషార్థ
త్వయోర్న వ్యవస్థిత్వం సంగచ్ఛతే స్యాత్ ప్రత్యక్షవరార్థత్వస్వాత్మ్యయమేవనిష్కర్షః నవైవం కలత్వాదినా మంగత్వేకదేశయోధకత్వస్యాస్పష్టానాదంగత్వప్రమాణత్వేనా
పత్తేః స్వరూపసంబంధవిశేషరూపయుక్తిక్తతాయామేవ లక్షణఘటకత్వేనద్వితీయాయాం అపి తదన్యానాదితివాచ్యం। అంగత్వఘటకేభూతవిధేయతయోర్ద్వైకృతా
న్యతర ప్రయోజకకర్మత్వకరణత్వాద్యన్యతమబోధకత్వేన అంగత్వప్రమాణాపూర్వపపత్తేః కర్మకరణాదౌ ద్వైకృత్యైవాన్యయాత్ కర్మత్వమద్వైకృత్యప్రయో
జకం కరణాదీనాంతువిధేయత్వేనైవాన్వయాత్ కరణత్వాదికం విధేయత్వప్రయోజకం తత్ర శ్రుతేర్నిరుక్తాన్యతమవాచకత్వేనైవ నిరుక్తాంగత్వప్రమాణత్వం
లింగాదీనాంతుసాక్షాత్పారంపర్యేణవానిరుక్తాన్యతమవాచకశ్రుతేర్నిరుక్తాన్యతమకల్పకత్వేన తత్త్వమితి విశేషః నిరుక్తాంగత్వఘటకేతువన్యాంగత్వఘటకయో
ర్ద్వైకృతాకారాత్త్వరూపమంగిత్వరూపమర్థసిద్ధమేవనసూత్రే తదుక్తం నవాచ్యాయాం ధర్మః। నచవినిగమనావిరహః యన్నిష్ఠవిధేయతానిరూపితయోర్ద్వైకృతా

౧౦

10

పురుషార్థద్వైతేన విధీయమానవిశేషణీయాం దారా పురుషార్థత్వలక్షణస్యాతివ్యాప్తి స్తు జ్యోతిష్టోమాదేః స్వర్గాద్యుద్దేశేనైవ విధీయమానత్వాత్ పురుషార్థత్వలక్షణాలవ్యాప్తి
రితిచేత్ అత్ర తం అత్ర పార్థసారథిః స్వయం ప్రార్థితసాధనాత్వం నానుష్ఠానం పురుషార్థః తదుపకారకార్థః త్విష్టార్థ ఇతి తయోర్లక్షణాలవాత అత్ర స్వయం ప్రార్థిత
సాధనవిధానానుష్ఠానత్వం స్వయం ప్రార్థితసాధ్యేచ్ఛాజన్యేచ్ఛాజన్యప్రవృత్తివిషయత్వం అస్మిన్వేదం జ్యోతిష్టోమాదౌ [illegible] ఫలేచ్ఛాయా ఉపరుద్ధం ప్రతికారణత్వేన [illegible] స్వ
యం ప్రార్థితసాధ్యస్వర్గేచ్ఛాజన్య [illegible] జ్యోతిష్టోమాదీచ్ఛాజన్యప్రవృత్తిజన్యత్వస్య తత్ర సత్వాత్ స్వయం ప్రార్థితత్వం కామ్యసాధ్యేష్టసాధనతాజ్ఞానాజన్యేచ్ఛావిషయ
త్వం యాగాదయో వా నరాణాం సాధ్య [illegible] ధీనేష్టసాధనతాజ్ఞానాజన్యేచ్ఛావిషయాః తత్ర లౌకికవగతేష్టసాధనజన్యేచ్ఛావిషయత్వాత్ [illegible] దర్శపూర్ణమాసేష్టసాధనతాజ్ఞానా
నధీనేచ్ఛావిషయత్వాద్దర్శనయోరభయమపి యాగాదౌ సంభవతి। తత్ర లౌకికవదిష్టసాధనత్వావగతేః ఇష్టసాధనతాజ్ఞానం వినా సుఖత్వాదిప్రకారకజ్ఞానాదేవ సుఖాదౌ
ఇచ్ఛావిషయాంగత్వప్రకారకజ్ఞానాద్యాగాదౌ [illegible] విశిష్టేచ్ఛాయా అనుష్ఠితా అతో యాగాదౌ న స్వయం ప్రార్థితత్వం స్వర్గాదేస్తు ప్రత్యక్షందవనితాద్యధికరణే భూతాదే
ర్విశేషరూపత్వే తస్య లౌకికత ఏవ ఇష్టసాధనత్వావగతేః సుఖవిశేషరూపత్వే స్వర్గత్వాదిప్రకారకజ్ఞానాదేవ స్వదిష్టో భుక్తేరస్మాంతే విధస్వయం ప్రార్థితత్వం అత్రపరత్వాదిరూ
పత్వే ఇష్టసాధనతాజ్ఞానాజన్యేచ్ఛావిషయత్వేచ్ఛాపాదవ్యాప్తిః తత్కామ్యసాధ్యేనేతి పర్యాప్తౌ [illegible] కామ్యేష్టసాధనతాజ్ఞానాదేవేచ్ఛోత్పత్తేర్న దోషః స్వర్గస్యాపి త్వేన ఇచ్ఛాను
పాదానేయుతాం సాధ్యేనేష్టసాధనతాజ్ఞానాజన్యయాంగత్వప్రకారకజ్ఞానవిషయత్వాద్దర్శనాదేః స్వయం ప్రార్థితత్వాపత్తిరతస్సాధుపాదానం ఇత్థం వశాం సాధ్యేనేష్టసాధ
నతాజ్ఞానాజన్యేచ్ఛాజన్యప్రవృత్తిజన్యత్వం [illegible] వా పార్థసారథిమతే పురుషార్థత్వలక్షణం పర్యవసన్నం తదుపకారకార్థత్వంచ తదుపకారకప్రయోజకత్వం
తేన ప్రధానాంగానాం క్రమకారాదేః ప్రధానోపకారకా జనకత్వేపి నావ్యాప్తిః అత్రేదంబోధ్యం పురుషార్థత్వలక్షణే కామ్యకత్వే ఉపనయనాద్యత్రత [illegible] పంచమ
వర్షాదేః కామ్యజాతాంచ దధిత్వాదిరూపాయాం అవ్యాప్తిః తయోరననుష్ఠేయత్వాత్ త్రిష్వర్థత్వలక్షణస్య పూర్ణోదావ్యాత గోదోహనాదావతివ్యాప్తిః కింస్యా

ప్ర - ప్రవృత్తిరితి చేతనాచేతనసాధారణవ్యాపారమాత్రముచ్యతే అస్తి చ సర్వకారకాణాం వ్యాపారాత్మకత్వం సంభవతి యోగ్యతాత్మికా విషయతా తత్రాపి ప్ర-
యోజనానాం పాకాయ కాష్ఠాని జ్వలంతి ధాన్యాయ జలం స్రవతీత్యాదివ్యవహారాత్ । వ్యవహారశ్చ చేతనవచ్ఛక్తత్వేఽప్యభిధానాత్ పారిభాషికానాముద్దేశ్యత్వం
చైవ దేవః ప్రవృత్తిరేవ కేవలవ్యాపారేణ ప్రపంచోద్దేశ్యకత్వం కేవలః తత ఏవ యదుద్దేశేన యద్వ్యాపారః క్రియతే తత్తదంగమిత్యర్థః । తదపి చ యాగాద్యుద్దేశ్యక వ్యాపారకర్తా-
రితరాద్రాదావపి యాగాద్యంగత్వాపత్తేః విశిష్టత్వానివేశే పి చ తస్యాపి స్వరూపతః తత్ర వ్యుత్పత్తిమాత్ర విచింతనాద్యుక్తం దోషమాదధత్ స్వతః యదుద్దేశ్యక వ్యాపా-
రకత్వేన యద్విహితం తత్తదంగమిత్యుక్తేఽపి దధ్యాదిష్వవ్యాప్తిః యాగోద్దేశ్యకవ్యాపారకత్వస్యాపి తత్త్వేన విహితత్వాభావాదవ్యాప్తేరుపేక్షితం ।
విధిప్రయోజకత్వ మాత్ర విషయయదుద్దేశ్యకవ్యాపారకత్వస్య కత్వం యత్ర తత్ర తదంగత్వమిత్యుక్తేఽపి న యోఽపి దోషః । క్రతోరుపాదానాద్యాదీనాం కర్మాద్యాదీనాం విధా-
నేఽపి యాగాద్యుద్దేశ్యకవ్యాపారకత్వం పరం ప్రస్తుతలక్షణాపేక్షయా గురుత్వాదుపేక్ష్యేత్యేతదంగత్వం పరార్థత్వం లింగత్వస్వరూపం నానాగ్నిలక్షణం । తచ్చ
గంధ్వివిధం క్రత్వర్థం పురుషార్థం చేతి । ఆద్యం ప్రయాజాది । ద్వితీయం జ్యోతిష్టోమాద్యపూర్వమాత్రసాధి ॥ అథ కిం క్రత్వర్థత్వం కిం చ పురుషార్థత్వం । తద్ధి క్రతూ-
పకారకత్వం క్రత్వర్థత్వం పురుషోపకారకత్వం చ పురుషార్థత్వమితి యుక్తం । పురుషార్థయోరాధానాదేరపి ప్రయోజనద్వారా క్రతూపకారకత్వేన క్రత్వర్థత్వాప-
త్తేః ప్రయాజాదేరపి ప్రధానద్వారా పురుషోపకారకత్వేన పురుషార్థత్వాపత్తేశ్చ । అత్ర లక్షణాయోగాదివ్యుత్పన్నానుపకారకత్వాదిఘటితన్యాయాం పూర్వోయాంధర్-
దధ్యాదావవ్యాప్తేః నానావిధోపకారసాధారణోపకారకత్వస్యైకస్యాభావేన తద్ఘటితలక్షణాయోగాత్ నాపి క్రతూద్దేశేన విధీయమానత్వమవఘా-
తాదేః క్రతూద్దేశేన విధీయమానత్వాభావాత్ క్రత్వర్థత్వలక్షణావ్యాప్తేః నవవ్యవఘాతాదేః క్రతూద్దేశేన విధానం ప్రమాణవత్ । విశిష్టోద్దేశేన విధానే విశేష-
ణోద్దేశేనాపి విధిరవశ్యక ఇతి అపూర్వీయ తద్విశిష్టస్యోద్దేశ్యత్వాదపూర్వోద్దేశేనావఘాతాదేర్విధానం న తు వ్యాపారఘటిత క్రతూద్దేశేనాపి మానాభా-
వాత్ -

ధానాంశ్చయవయోః ఉభయభిన్నత్వేన తం ప్రతి హేతుత్వే ప్రత్యేకం క్రత్వర్థత్వలక్షణాతివ్యాప్తిః ఏతేన తత్కర్తృత్వతాత్వేనాన్యతమత్వం క్రత్వర్థత్వం తద్భిన్నత్వం పురుషార్థ
త్వమితి కాంత్ర్యభత్రపేక్షో క్రమమపి పరాస్తం ఆధారవాంశ్చయవయోః పురుషార్థలక్షణే అతివ్యాప్తేః సిద్ధపదార్థస్య సోమాదేరితి కర్తృత్వతాత్వేన ప్రసిద్ధత త్కర్తృత్వాభావా త్తత్ర
లక్షణద్వయమప్రమేయాం వ్యాప్తస్య తివ్యాప్తేశ్చ యుగపత్సత్వేపి వ్యాపారాం విష్టస్యేతి కర్తృత్వతాత్వమితి విభావ్యతే తదాదద్యోరుభయార్థత్వాత్తత్ర తద్భిన్నత్వాభావాత్
పురుషార్థత్వలక్షణాతివ్యాప్తిరితి చోద్యం కేచిత్తు స్వయంప్రాధీతప్యాలుద్దేశ్యతానిరూపితవిధేయతాశాలిత్వం పురుషార్థత్వం। స్వయంప్రాధీతత్వేనోద్దేశ్యతానిరూ ఛిం౧వృత్తి
పితవిధేయతాశాలిత్వం క్రత్వర్థత్వం। అత్ర స్వయంప్రాధీతత్వం పూర్వవత్। ఉద్దేశ్యతా విధేయతే చ స్వరూపసంబంధవిశేషరూపే న తు సాధ్యత్వాపేక్షయా
౧౧ త్వకే। ఇత్యేకాంశాదేరుపస్థితయా భావేపి వ్యాప్తిః పురుషార్థత్వభుజకర్మవిధిషు దోషాభావోద్దేశేన తత్ప్రయావిధానేష్వవ్యాప్తిః।

12

मीमांसानि शक्तिप्रकरण

१२